

מטמוני מסתרים

אשר מצאתי בכה"י אשר בבתי עקד הספרים בברלין, לונדון ואוכספורד

אני

חיים בראדי.

גב' יוסף בירושלם

יוסף בן אהרן
בית המדרש

חוברת ראשונה.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער

תרנ"ד.

52

226.082
ON
I
C

ת ק נ :

ראש דבר.

מבוא.

- א. מכתב ר' יוסף בן תנחום הירושלמי אל ר' דוד בן ריא בן רמב"ם ידיו.
- ב. מחברת מ"ה מספר המוסר לר' זכריה בן סעדיה אלצאהרי.
- ג. שני שירים לר' סעדיה בן יוסף המאוחר.
- ד. הקדמת ר' יצחק ב"ר שלמה בן אבי סהודה לפרושו על ס' שה"ש.

בית הספרים הלאומי
והאוניברסיטאי
ירושלים

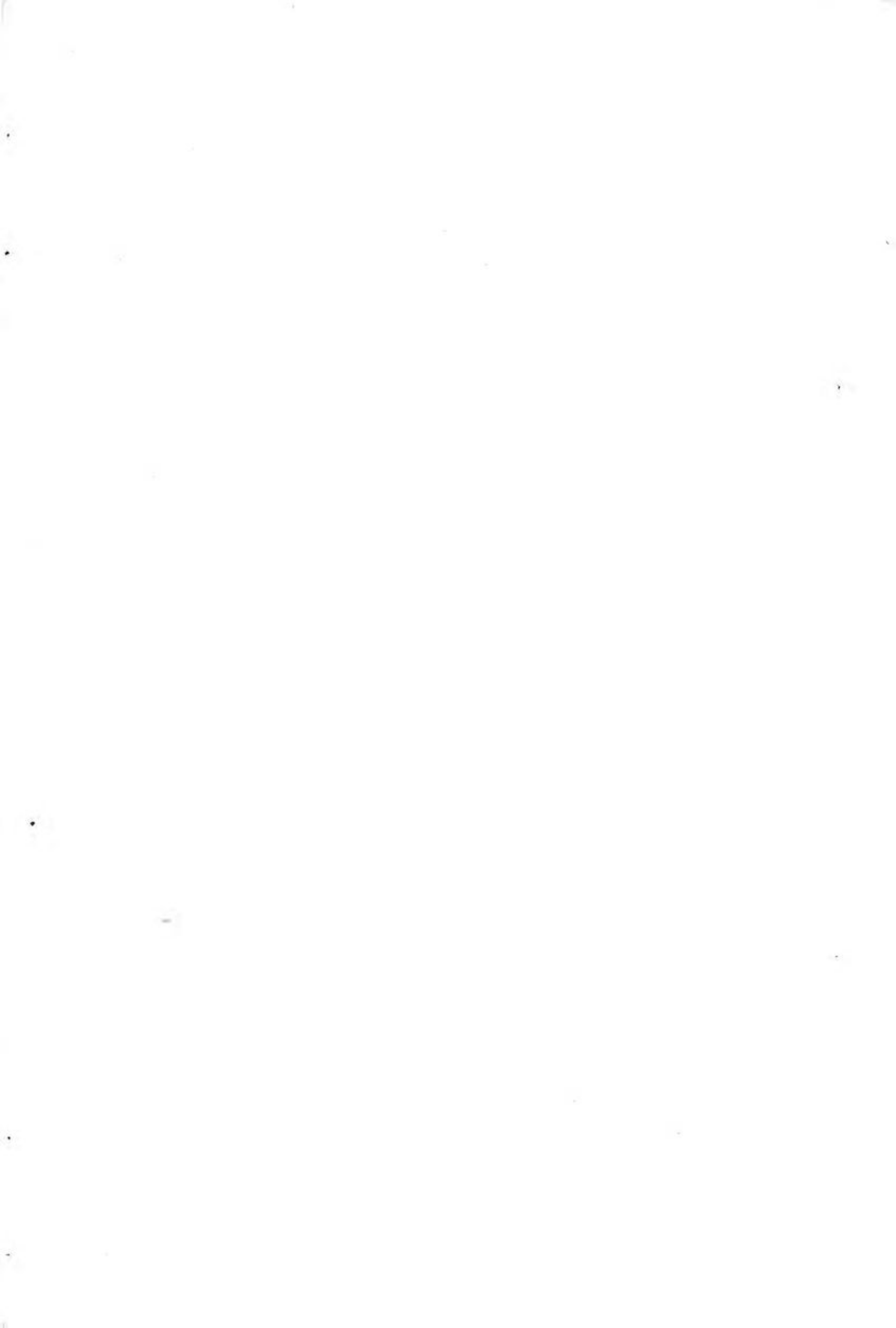
ראש דבר.

אמר חב"ר. בהיותי בקיץ העבר בבתי עה"ם הגדולים אשר בארץ אנגליה, נתתי את לבי לדרוש ולתור אחר שירי משוררינו הקדמונים, אשר בהם חשקה נפשי מאז והם שעשועי בכל עת ועדן, בעתות השמחה ומירות המה לי ובעת יגון המה ינחמוני. ואולם בכל זאת לא הנחתי את ידי מהפש בחפש מחופש בכה"י אחר מאמרים יקרי הערך, אשר יפיצו אור בהיר על חיי עמנו בדורות שעברו, או על חיי החכמים, אשר רבות פעלו בימיהם להרמת קרן התורה והחכמה, והיום כמעט נשכחו כמת מלב ואבד זכרם המה. ואתן תודה לאלהי אבי, כי הצליח הפצי בידי וכי נתן לי אוצרות חשך, ומטמוני מסתרים, מאמרים רבים, גדולים וטובים, אשר ישמחו לב כל דורשי החכמה כאשר שמחוני גם אותי במצאי אותם.

ואני הנה יש את נפשי להוציא את האוצרות, אשר הבאתי אתי, מחשך, ואת המטמונים מסתר אהלם, ולהודיע את טיבם בקהל רב. והנני נותן לפניכם היום, קוראים נכבדים, את החוברת הראשונה, אשר תכיל ארבעה מאמרים ומבוא. ובמבוא הזה אשר ערכתי, לא הלכתי בגדולות ונפלאות ממני, לא הרבתי לחקור ולדרוש, כ"א הודעתי בקצרה למי אלה המאמרים היוצאים לאור, מי אביהם ומי ילדם, וגם את מספר כה"י אשר מצאתי אותם בתוכו. וע"ד החכמים המובאים בהמאמרים הנדפסים בזה הודעתי ג"כ רק את הנחוץ לדעת, ועל הדברים אשר מצאתי בכ"י לא הוספתי פרושים ארוכים ותלי תלים של דרישות וחקירות עמוקות, והסתפקתי בהודעת הדברים ככתבם בתוספת הערות קצרות, ואת הנותר הנחתי להחכמים אשר בארץ המה: הרוצה לחקור יבא ויחקור, והרוצה לדרוש יבא וידרוש, ואוהבי הספרה יביעו לו תודה.

והיה אם ימצאו המאמרים, היוצאים בזה האורה, חן בעיני חכמי הלבב, או אז אנופף ידי שנית להו"ל בחוברת שניה מאמרים יקרים מאשר נמצא אתי בילקוטי.

ברלין, ר"ח אדר שני תרנ"ד.

מ ב ו א.

א. המאמר הראשון מארבעת המאמרים הנמצאים בחוברת הזאת הראשונה, הוא מכתב מר' יוסף בן תנחום הירושלמי אל ר' דוד בן ר' אברהם בן הרב הגדול ר' משה בן מיימון. אנכי מצאתי את המכתב הזה בשריד (Fragment) מספר אחד כתב יד אשר בבריטיש מוזיאום¹), ואשר לא נודע עד היום מבטן מי יצאו הדברים הכתובים בו. אחר אשר שמתי את עיני על הכ"י ואקרא אותו מהחל עד כלה, מצאתי כי מחברו היה ר' יוסף הנזכר, ושמחתי על המציאה הזאת מאד מאד, יען כי לא נודע עוד עד היום, כי בן היה לר' תנחום המפורסם ע"י פרושיו לכה"ק וע"י ספר המלים אשר ערך, לבאר כל מלה קשה בתלמוד²), וכי הבן הזה היה אחד מהכמי הלשון בדורו. מספרו של ר' יוסף נמצא בכ"י הנ"ל³) השער הרביעי בשלמות, ומהשער השלישי והחמישי לא מצאתי רק שרידים. את מכתביו ערך ר' לא חיו ולרעיו, ואולם רוב הנמצאים בכ"י אשר לפני ערוכים לידידו ר' דוד הנזכר. למרות דרישה רבה והקירה עמוקה בכ"י לא עלה בידי להציל דבר אמת אדות חיי ר' יוסף, ולא נודע לי רק כי היה חי במצרים, כאשר נראה ברור מהמכתב אשר אוציאהו האורה. ואולם יותר נודע לנו על דבר ידידו ר"ד וגם ע"ד שני בניו, אברהם ושלמה. באחד מכת"י אשר ברומא⁴) כתוב לאמר: „ואני דוד נולדתי במצרים בליל רביעי בשבת בשלוש שעות מתחלת הלילה⁵) לחדש טבת שנת אתקל"ד לשטרות. ויולד בני ידיד נפשי אברהם, יזכה למדת אבותי ויאריך ימים, בערב שבת כ"ד יום בחדש אלול בד' שעות⁶) ביום שנת אתקנ"ח והיא שנת חמשת אלפים ושבע לבריאת העולם, ונשאר מן השנה ביום לידתו ששה ימים היתה מילתו יום טוב שני של ראש השנה. ואחריו שלמה, יזכה ויאריך ימים, נולד לר' באחד בשבת בשעה ג' מן הלילה בחדש כסלו שנת אתק"ס לשטרות והיא שנת חמשת אלפים ותשעה לבריאת עולם. כאשר שמענו בזה בן נחזה גם בכ"י פארז⁸) שרבינו דוד נולד בשנת אתקל"ד לשטרות שהיא שנת תתקפ"ג, ויש לנו לתת אמון לדברים האלה, יען כי מפי ר' דוד בעצמו יצאו וגם טעות סופר אין בזה, כי בשנת לידתו שני כ"י שוים, ועל פי שנים עדים יקום דבר. ויום לידתו חסר בכ"י רומי וגם בכ"י פאריש חסר מקצתו⁹) ואין לנו להגיה בעבורו

¹) סמנו: Or. 2588. ²) מוכן לצאת לאור ע"י הח' ר"א נייבואיר.

³) אחרי אשר הודעתי את תוצאות נסיעתי לראשי הח' הנכבדה „מקיצי נרדמים“, הודיע הח' רא"א הרכבי, כי נמצא בסט. פ"ב ג"כ כ"י מר' יוסף זה בשם ערוגת הבושם, ואולי הוא הספר אשר בלונדון, ואולם לא אחליט דבר, יען לא הי' כ"י הפטרסבורגי לנגד עיני. ⁴) ראה בס' I codici ebraici della pia casa dei Neofiti in Roma מאת ידידי ה' Sacerdote, צד 35. ראה עוד בספרו של הח' רמז"ש על ההעתקות, צד 906 הערה 5. ⁵) היום חסר בזה. ⁶) בס' הנזכר: כ"ד והוא בל"ס טעות הדפוס. ⁷) שם בטעות: לו. ⁸) Jost, Annalen ח"א צד ג"ה; ב"ג בספרו מעשה נסים צד V. ⁹) ולדברי כרמולי (Annalen)

את שנת לידתו, ולכתוב במקומו שנת אתקכ"ד (תתקע"ג), כאשר עשה ב"ג¹).
ואולם שנת מותו היתה או אתרכ"א לשטרות והיה חי פ"ז שנים, או שנת
אתרי"א והיו ימי שני חייו רק ע"ז שנים, ובדבר הזה בל"ס יש טעות בכ"י פאריש.
ר"ד ישב על כסא אברהם אביו ויהי רופא המלך ויהי גם לנגיד על
ישראל עד יום מותו²). חייו היו חיי צער ושבע כעם ומכאובים, יען מלשני
בסתר הכהו בלשון, ובס' יוחסין³) מספר, כי "היה מתפלל במערת הלל ושמאי
ויצאו מים ואז החרים למלשינים ובו ביום מתו ת"ק מלשינים מארץ מצרים
ואחר ב' חדשים נעקרו נשיהם ובניהם מהעולם". ואולי בעת ההוא נס לעזרה
לרשב"א ז"ל, אשר שלח את אחד מתלמידיו, שמשון בן מאיר, לקבץ על יד
כסף רב למען יתמוך את יד ר"ד כי מטה, ור' שמשון זה מספר לנו בעצמו
את הדבר הזה באמרו: "... כמו שהייתי שליח מצוה כשהלכתי לקסטילי"ה
ולנבאר"ה וליתר הקהלות על ענין השר הנגיד בן בנו מהשר הגדול ר' משה,
וקבצתי לו עם כתב רבנו כה' אלפים נונדיניסי⁴) כסף⁵). גם מלחמה היתה
לו לר"ד בתרבות אנשים רעים וחטאים לד', בעלי ברית שלמה הקטן (פטיט),
אשר אמרו לשרוף את ספרי המאור הגדול רמב"ם, ור"ד כתת את רגליו וילך
לו לעכו, ושם קבלוהו ישרי הלב בסבר פנים יפות וחפצו עלה בידו להפר
עצת פטיט ואחות מרעהו, ולקלקל את מחשבתם⁶). לדברי בעל קורא הדורות⁷)
ובעל שם הגדולים⁸) הבר ר"ד מדרש על התורה וההפטרות "אשר קוראים בו
בכל שבת בהעלות המנחה לזכות את הרבים", ואולם כבר הוכיח הח'
מונק⁹) כי הספר הזה — אשר נמצא בכ"י גם בבעה"ם בברלין — לא מעט
ר"ד יצא, וראיותיו ברורות מאד וחזקות עד כי כל הרוחות שבעולם לא יזונו
אותן ממקומן. — ר"ד היה נכבד מאד בעיני כל ידעי שמו. הרשב"א כתב
עליו "ואין בכל בית הרב והנגיד בן בנו הכים ואהוב ובעל ברית כמוני¹⁰)";
ר' שמריה האיקרטי כתב לכבודו ארבעה שירים¹¹) וקהלת רומא שלחה
מכתב תנחומים לבני ר"ד, בשמעה כי מת אביהם¹²), ומתוכו נלמד כי
שמעו הטוב הלך למרחקים, ובכל מקום כבדוהו עד מאד.
ר' אברהם בנו דוד היה גם הוא אחד מהגדולים אשר בארץ, ואולם
שם אחיו ר' שלמה לא יצא לתהלה, ומעטים חמה כותבי קורות הדורות
אשר יזכירוהו. —

שם) ישנו בכ"י פאריש, ואולם אין לסמוך על דבריו, אשר סותרים את דברי ב"ג (בספרו הנ"ל, שם).
¹) מעשה נסים שם. ²) גרעטין ח"ז צד 173; ב"ג, מעשה נסים צד X. ³) דפוס קראקא
דף קל"ב ע"א. ⁴) novenes, ראה צונץ, Zur Geschichte צד 553. ⁵) מנחת קנאות לר"א מרי
צד 138. ⁶) חמדה גנוזה צד 21; גרעטין ח"ז צד 195. ⁷) הוצאת קאסל דף י"ד. ⁸) ח"א אות ד' סי' ד'.
⁹) Jost, Annalen, III, 94. ¹⁰) מנחת קנאות הנ"ל צד 88. ¹¹) החלוץ ח"ב צד 25; והגם
כי לדעת גייגר שם, הכונה אל ר"ד בן ר' יהושע בן ר"א בר"א ברמב"ם, אשר לכבודו
כתב ר' יוסף בן אלעזר הספרדי את פרושו על הראב"ע, הנקרא בשם צפנת פענח, הנה כבר בטל
את דעתו ואת גרעטין ח"ז צד 318. ¹²) חלק אחד מהמכתב הזה נדפס במעשה נסים לב"ג צד
XII והלאה.

ב. המאמר השני אשר אוציאהו האורה במחברת הזאת, הוא לר' זכריה בן סעדיה בן יעקב אלצאהרי. המחבר הזה לא נודע הוא לנו מתמול שלשום, ואני לא מצאתי עוד אדותיו דבר באחד הספרים הנדפסים, ואולם חשקה נפשי לדעתו, מאז מצאתי ממנו⁽¹⁾ תוספת „לכתר המלכות“ אשר שר לנו המשורר הנשגב ר"ש בן גבירול ומאז ראיתי את שיריו באחד מכה"י המונחים בבעה"ס פה ברלין⁽²⁾. ויהי בבאי אוכספורדה ואמצא שם ספר מחברות לר' זכריה שמה לבי שמחה גדולה עד מאד ואמחר לשים עיני עליו, ולחקור ולדרוש אולי אמצא בו דבר ע"ד ח"י מחברו. וזה אשר מצאתי: ר' זכריה אלצאהרי היה אחד מהכמי ארץ תימן בראשית המאה הרביעית להאלף השני⁽³⁾. כבר בימי עלומיו שבע ר"ז מרורות ובהיותו כבן עשרים שנה⁽⁴⁾ מוכרח היה לעזוב את ארץ מולדתו ולשום לדרך פעמיו למען בקש לו מנוח. ויסע זכריה הלוך ונסוע מעיר לעיר וממדינה למדינה, ורגלו דרכה על ארץ הודו, הורמוז ובצרה, גם בחלב ובדמשק לא הרגיע, גם בצפת וטבריה וגם בציון וירושלים לא מצא מנוח לו, גם עד מצרים וכוש הגיע, ועד ארץ כשדים וארץ פרס בא — אך ישועה לא היתה לו, לזאת נאלץ היה לשוב לארצו ולמולדתו⁽⁵⁾ ויגר בעיר צנעא, אשר היתה בעת ההיא אחת הערים הגדולות בארץ תימן⁽⁶⁾, ימים רבים ושם „ריבץ תורה לפי כחו“. ר"ז היה חכם בתכמת התורה הכתובה והמסורה, ואולם גם בנסתרות היה לו עסק, כי הדרישה בח"ן היתה אז בארץ תימן בכל עצם תקפה ועזה. מדברי עצמו למדנו⁽⁷⁾, כי לא חדל מלמד את דבר ד', לחברים מקשיבים לקולו, כי „העיר פרושי כמה אגדות סתומים“ וכי חבר שירים רבים וגם שלשה ספרים, הלא המה: ספר צדה לדרך על התורה, ספר הענק על המלות המשותפות (והלך בזה בדרך רמב"ע), וס' המוסר. והנה משני הספרים הראשונים אשר הזכיר ר"ז לא נודע לנו עד מה. ואולם ספר המוסר נמצא בכ"י באוכספורד, וממנו העתקתי את המאמר הנדפס בזה (צד 20 והלאה).

⁽¹⁾ במחזור צנעא כ"י, אשר ביד מורי הח' ר"א ברלינר.

⁽²⁾ הכ"י כולל את הדיואן מהמשוררים אל שבזי (אב ובנו); גדלו הוא 8" ומספרו 589 ראה להלאה צד 11 הערה 6.

⁽³⁾ בשנת שכ"ט או מעט אחריה כתב את „ספר המוסר“, כאשר נראה להלאה.

⁽⁴⁾ בן יאמר בס' המוסר (דף ק"ס.): „במה אתנחם מיגוני, וכמעט קט ואינני, כ מנעורי וגדלני כאב, בימי חרפי דמעי נשאב, ובימי עלומי, נהפכו שמי, עד עשרים שנה, ונפשי מעונה, רמישם והלאה עצמה התלאה, כי הימים הדפוני, והמדברות דחפוני, והרעות אפפוני, ועד בלעי וקי לא ירפוני, עד סבותי...“. ואמרו „גדלני כאב“ מוסב על היגון ור"ל, כי מנעוריו גדלו היגון כאב, ולא סר ממנו רגע.

⁽⁵⁾ ראה דבריו להלאה צד 22 וכן יספר גם בספר המוסר דף ק"ס. ושם יאמר כי היה גם בפרס וארץ כשדים.

⁽⁶⁾ ושניה לה היתה העיר תנעם, ויאמרו המושלים „כי מצנעא תצא תורה ודבר ד' מתנעם“. ראה אבן ספיר לר"י ספיר ח"א צד ק"ז:

⁽⁷⁾ ראה להלאה צד 22.

בהקדמתו לס' המוסר יודיענו ר"ז את הסבה, אשר הניעתהו להבר את ספרו, ויען כי דבריו יועילו אם רב ואם מעט לידיעת קורות אחינו בארץ תימן, אמרתי להעתיקם פה:

„אמר הצעיר זכריה בן סעריא בן יעקב אלצאהרי: הודות אל הסבה הראשונה, והמחשבה העליונה, הוא האל ית' הבורא עולמו יש מאין, אליו כל נברא ישא עין, מחויב וראוי להודות לו על כל מדה ומדה, אהללנו בתוך קהל ועדה, נשאני לבי לספר קצת מהקורות המגיעות אלינו, ומהצרות התוכפות אותנו, אנחנו רוב הקהל השוכנים במדינת צנעא, כמעט היינו כצאן אשר אין להם רועה, להודיע דור אחרון, אקרא אליהם בגרון, ותהי התהלת המאורעות, בגזרת תמים דעות, בשנת השכ"ח חנות אל אם קפץ באף רחמיו, לשארית נחלתו זעמיו, בשנה ההיא גבר הישמעאלי, על עם גומר והכה אותם בשלי, ואסר אותנו במאסרו למכמס⁽¹⁾, ועם כל זה נותנים המס, וכלתה פרוטה, והיינו באופל ועלטה, עד אשר קצתינו בחיים קצו, ומספר חדשיו חוצצו, עד ראש חדש אב משנת השכ"ט פור אותנו בכל מגדל, העני והאביון והדל, ונהי בוכים ואוננים, נערים עם זקנים, מכובלים בכבלי ברזל, וכל עין בדמעתה תזל, מהם לעבודתם נמסרים, ומהם היה טוהן בבית האסורים, בעירום ורעב וצמא וחסר...⁽²⁾ תואבים, פורש אין להם, לשבור רעבון בטניהם, והצרים שמו אותותם אותות, כי ראו היקרים חבקו אשפתות, והרשום לכל סיג להבר (?), גוע מבלי יודע ואין קובר, וכדומן לאדמה היינו, ונהי כטמא כלנו, על צוארינו נרדפנו, יגענו ולא הונח לנו, כמעט אברה תקותנו, ונכזבה תוחלתנו, ואין אוסף לחרפתנו. אחר זה אמרתי אני בלבי, ובמה אניה רוגזי ועצבי, ונשמה לא נותרה בי, ואקום לחזק נחשלי, ולהקים ברכי כושלי, והנם כרגע אובדים, וידי מעט כבדים, הוספתי והתאמצתי, ובלי כח עמדתי, ואכתוב לנפשי ספר, לכל מר נפש נמסר, קראתיו מכובד המאסר, ספר המוסר, להיות כל הקורא בו, בארשת שפתיו וניבו, לוקח לעצמו מוסר, מהקורות והתלאות שהגיעו אלינו, ברוב פשעינו ועונינו, ואז יתן אל לבו, להיות כעבד לפני רבו, ויפרוש פרשי יצרו ורכבו, וילכוד מצודתו להכחידנה, וחכם באחור ישבחנה. מלבד ידיעת הלשון הקדושה, הראויה להיות על לבנו הרושה, שגורה בכל פיות, בנויה לתלפיות, ואולי בזה תהיה למכתנו צרי, ועץ חיים עושה פרי. ואולם הכינותיו על פי שני אנשים זרים ממני, מרדכי הצידוני ואבנר בן חלק התימני, בעבור מנין שמותיהם כמניני⁽³⁾, והאלקים יהיה עם פי בהגיוני. — והלקתי הספר ההוא למהברות, לענינים...⁽⁴⁾ לכל הקורות אותי, במאסרי ובגרותי⁽⁵⁾, בתוך בני עוני בדלותי, על פי שני האנשים הרשומים, הגלויים והנעלמים, להיות הדבר ערב לדורשיו, ונאה למבוקשיו, אחד מדבר והשני יענה, ליסד בתי הקינים והשירים, והאחד טירותיהם בונה, או דברי אגרת, לענינים טובים מזכרת,

⁽¹⁾ כ"ה בכ"י, ראה עזרא ב' כ"ז; ואולי צ"ל בזה: למרמס. ⁽²⁾ שורה שלמה חסרה בכ"י.

⁽³⁾ ר"ל: כמנין שמו, והחשבון אינו עולה יפה. ⁽⁴⁾ שורה אחת חסרה בכ"י. ⁽⁵⁾ בכ"י: בגירותי ובמאסר.

גולה וכתרת, לכבוד ולתפארת, כלם יהיו על פי שני האנשים הנבחרים, המה הגבורים, לכל שיה ומליצה נודעים, ועל פיהם רונים ונוסעים, מודיעים נועם ידידותם, ואומין חברתם, ומיטב אהבתם. וכבר קדמני [בזה הרב]¹ יהודה חריזי (בספרו²), על פי הימן האזרחי וחבר הקיני במאמרו, והוא למד מן החכם הישמעאלי אלהרירי³ בעל המליצות הרמות, בין אחיו יפריא, ובאמת אין ערוך אליו, בשיחו ומהלליו, נחלי דבש נחליו. עבר הגבול בחידות ומליצות, ועדרי המשלים במעון ספרו רובצות, באור שכלו יהל ערבני, האמת יודע דרכו⁴, כי אין ערך כערבני, אמנם אמר החכם לבנו במראת שפקו, איזה עשיר השמח בחלקו, והנה באתי עד הנה, להשיב את נפשי האנונה, במעט משבלי הלפט המתפרד מן המחברים, ואף כי אנכי לא איש דברים, אמנם אני נסמכתי על החכם הדובר בניבו, כל האומר שירה בעוה"ז זוכה ואומרה לעוה"ב⁵. על כן קדמתי בשיחי לפני האל ובתוך קהל ועדה אהללנו, ויעלו לבני ומשירי אהודנו.

היוצא לנו מן הדברים האלה הוא, כי ר"ז סבל תלאות רבות עד אין מספר, כי הובא במאסר וגם הגלה בראש הגולים אשר הגלו מצנעא בשנות השכ"ח—השכ"ט. גם בן דודו של ר"ז, סאלם אל שבזי⁶, יספר לנו דברים אחדים ע"ד הגזירות הרעות האלה בקינתו אשר נדפסה בס' אבן ספיר ח"א צד ק'. גם זה יודע לנו, כי ר"ז היה אוהב את השפה הקדושה בכל לבבו ובכל נפשו.

ספר המוסר כולל ארבעים וארבע מהברות, כתובות בשפה צחה וקלה, בחרוזים ולא במשקל (Reimprosa), כדרך ר"י אלהרירי במהברותיו. תוכן עניני המהברות נמצא בראש הספר. מדברי ר"ז במהברותיו יודעו לנו דברים רבים הנוגעים לקורות בני ישראל בארץ תימן, וגם ידיעות רבות ע"ד חכמים רבים יושבי הארץ הזאת נמצא בהנה.

משירי ר"ז נודעים לנו: א) תוספת לשירו של רשב"ג הנודע בשם כתר מלכות. שירו של ר"ז מתחיל במלות: „ד' מי יגיע עד תכלית" והוא נמצא בכ"י אשר בבית עה"ם למורי הח' ר"א ברלינר, כאשר הזכרתי למעלה. ב) שירים שונים בדיואן אלשבזי (כ"י ברלין סי' 598) והם:

- (1) אחרו מועדי מנוחתך, צד 21
- (2) אי גבורתך ימין אל, צד 44
- (3) אכסוף לומר מי יראני, צד 10
- (4) אפטיר בשיר שפה ולשון צח, צד 3
- (5) לקראת פני שבת, צד 10
- (6) מתוך למצוף (?) ופנג, צד 7.

¹ ב' מלות האלה כתבתי ע"פ ההשערה. בכ"י הן מנושטשות ולא יכלתי לקרא אותן.
² (תחכמוני, ³) ואלהרירי גם הוא הלך רק בעקבות המליין הישמעאלי אבו אלפצל אחמד אלהמדאני, ראה Rückert, Makamen p. 68 ובס' עשרה שערים להח' קעמפף ח"א צד XVI.
⁴ „אמת" בלשון זכר; ובכ"י נפל טעות וצ"ל „האמת יורה דרכו". ⁵ מאמרם במס' סנהדרין דף צ"א: ⁶ דיואן של סאלם אלשבזי נמצא בבקה"ם בברלין (כ"י 8" סי' 395 וסי' 398) ובבריתיש מוזעאום (סי' 4114 Or.) ובכ"י האחרון נמצא שם ספרו, והוא „חפץ חיים", ובמ"א אוסף לדבר אי"ה על כה"י האלה. —

ג. כאשר בדקתי את הדיואן לסאלם אלשבוי (ראה לעיל צד 11 הערה 6) המונה בכ"י בברלין, מצאתי בו מלבד שירי ר"ז אלצאהרי שירים רבים למחבר אחד שמו "סעדיה בן יוסף", ואחרי אשר קראתי את כלם חויתי את דעתי (במאמר אדות ר' סעדי' גאון בתור פייטן, אשר שלחתיו לידידי מו"ה צ. ד. גרינברגר) כי לא לר"ם גאון המה, וחרצתי את משפטי זה מטעמים שונים. א) השירים האלה בנויים המה על המשקל, ואנחנו ידענו נאמנה, כי לא שר רס"ג שירים שקולים, כי כן העידו תלמידי מנחם (בתשובותיהם צד 27): "הלא רב סעדיה ז"ל יש לו כמה שירים וכמה חרזים ולא נשקלו במשקל הערב והיתה בעת ההוא צעיר תלמידיו בכל שכל ובלשון הערב ומשקליה לא רחבת מבינת גדול מוריד, ולולא ראה הוא כי לא יתכן¹) להביא משקל הערב ביהודית היה מקדמך ולא קדמתהו אבל ידע כי לא טוב הדבר ולא נכון לעשותו פן תשחת הלשון...". ותלמידי דונש לא השיבו ע"ז בתשובותיהם כי לא מצאו מענה; ב) רס"ג לא חתם את שמו בראשי החרוזים, רק פעם אחת בהקדמתו העברית לס' האגרון עשה כזאת, ושם חתם את שמו הערבי "סעיד בן יוסף" ולא "סעדיה"; ג) רס"ג לא היה לו עסק בח"ן ולא הכנים בשיריו את למודי המקובלים, אשר בדורו לא היו עוד כלל; ד) לשון השירים אשר לפנינו שונה מאד מלשון רס"ג בפיוטיו ושונה גם מלשון יתר הפייטנים הקדמונים. מכל אלה הטעמים ועוד מטעמים שונים אשר לא בארתים פה, החלטתי כי היה עוד ר' סעדיה בן יוסף אחר מלבד הגאון, אשר היה חי בתימן בזמן סאלם אלשבוי או זמן מה קודם לו, אך לא עלה בידי למצוא זכר לר' סעדיה בן יוסף השני אף אחרי החפוש והדרישה הרבה בכל הספרים הנדפסים.

ומה מאד שמח לבי במצאי במחברת ג' מספר המוסר לר"ז אלצאהרי²) (בכ"י דף י"ט ע"ב והלאה) דברים יקרים ע"ד ר' סעדיה בן יוסף השני אשר בקשתיו ולא מצאתיו זה זמן רב! שמחתי על המציאה הזאת כמוצא שלל ומהרתי להעתיק לי את דברי ר"ז, ואלה הם:

"... ויתנחם אבנר וביגונות בחל, ויקחם ויעבירם את הנחל, וישאג שאגת אריה וקול שחל, ויאמר להם דעו כי אני אודיעכם סבת בכי, בארץ עניי, זכרתי אדם גדול בארצנו, והוא עטרת ראשינו, קבץ המדות החמודות, ולו בהן עשר ידות, עם מיטב מהללים, ולו שם בגדולים, סעדיה בן יוסף, לכל החכמות מאסף, לו יד ושם בארבעה ועשרים, ובלעדיו איש את ידו ואת רגלו לא ירים, ובשתא סדרי משנה, בעל תבונה, ובשכלו טמון, חבור רבינו משה בן מיימון, והמאיר קצוי נשיה, פרוש רבינו סעדיה, וכאשר חברתו זכרת, והעת אשר ממנו נפרדת, אז בכיתי, ובימים אשר הייתי, בעירי, עליו אמרתי בשירי:

¹) בכ"י היה כתוב: "ל"ו ראה הוא כי לא יתכן", והמו"ל הגיה: "ל"ו ראה הוא כי (לא) יתכן", ולי נראה יותר להגיה, כאשר הגהתי בפנים. ²) ראה לעיל צד 9.

אֲשֶׁר נִמְהָ וְהִרְקִיעַ שְׁחָקִים
 כַּסְפִּירִים רָאִי מוֹצֵק חֲזָקִים
 וּגְלָגְלִים יִסּוּבּוּ בִלְכַתָּם
 וּגְשָׁם עַל פְּנֵי תֵּבֶל מְרִיקִים
 וָאָרֶץ עַל בְּלִימָה הִיא תְלוּיָהּ⁽¹⁾
 וְהַעֲמִיד כָּל אִפְסִיָּה וְהַקִּים,
 וּבַחַר לוֹ בִּישְׂרָאֵל סְגוּלָּה,
 לְמַעַן כִּי בְרִית בְּרַת לַהֲקִים,
 אֲשֶׁר עָשָׂה בַּמִּצְרִים פְּלָאוֹת
 וַיִּסַּד עֵץ בְּפִי עוֹלָלִים וַיּוֹנְקִים,
 וְהִנְחִיל דָּת וְתוֹשִׁיָּה בַּסִּינִי
 לְיִשְׂרָאֵל, בַּקּוֹלוֹת עִם בְּרָקִים,
 תְּמִימָה הִיא, מְשִׁיבָה לְנַפְשׁוֹת,
 בְּרֹב עֲדוֹת מִשְׁפָּטִים וְחָקִים,
 וְחֲנֵן בֵּה יַחֲדִידִים הַשְּׂרִידִים,
 פִּשְׁטִיָּה, וְסוּדוֹת הַעֲמוּקִים,
 גֹּאֲוֹן הַדּוֹר סְעָדִיָּה בֶן יְהוֹסֵף,
 שְׁמוּעָתוֹ מַעֲיִדָה בְּשׁוּקִים,
 גְּבוּרָתוֹ בְּאַרְבַּעַה וְעֶשְׂרִים
 וְדִקְדּוּקָם, בִּלְבוֹ הֵם חֲקוּקִים,
 שְׁמוֹ נֹדֵעַ בְּטוֹב מִשָּׂא וּמִתֵּן⁽²⁾
 וּמִבֵּין הוּא לְאַרְבַּעַה פְּרָקִים,
 וְלוֹ מִשְׁרָה וּמוֹסֵר וְעֲנוּה,
 וְתוֹכַחוֹת בְּפִיו כְּמָה מִתּוֹקִים!
 וְעַל זֹאת מִלֵּאכִי חֵן חוֹפְפוֹהוּ
 וְעִרְבוּ לוֹ לְשִׁמְרוֹ מִנּוּזִקִים,
 לְדַעְתּוֹ מֵאִסָּה נִפְשׁוֹ בְּרָשָׁע
 וּמִדּוֹת הָאֵמֶת אֲצִלוֹ חֲשׁוּקִים,
 וּמִדְּבָשׁוֹ יִקְבְּיֵנוּ מִשִּׁיקִים
 וּמִשְׁכָּלוֹ מְזוּיֵינוּ מִפִּיקִים,
 וְכָל הַשּׁוֹאכִים מִיָּמֵי מִקּוּרוֹ
 חֲסִידִים הֵם וּמִכָּל הַטָּא מִנּוּזִקִים,

⁽¹⁾ כ"ה בכ"י, ואולי צ"ל: הוא קְלָאָה, ⁽²⁾ בדברי תורה.

ובו לבש זמן עדיו והאיר
פני תבל כשוישנת עמקים.
וכמה סבבו על חוג ארחיו
ונלאו מלהשיגו ענקים,
ונלאיתי להשיג קץ שבחו,
זכחותי ורעיוני רחוקים,
ואם לקחו מיודעיו לחלק
באהבתו — ולי תשעה חלקים,
ונפשי תערוג לדבש לשונו
כאיל תערוג אל האפיקים.
כאישון ינצרהו האלהים
אשר יָרָה לְאֶבֶן הָאֲרָקִים,
ואודה אל אשר האיר לעמו
במורה טוב, להציל העשוקים,
ואתחנן למול ביתו בכל לב
בנפש קוראה ממעמקים,
אקוה לחזות משכן דבירו
אשר נטה והרקיע שחקים.

אלה הם דברי ר"ז אלצהארי ע"ד ר' סעדיה בן יוסף השני, ומהם יודע
לנו, כי ר"ם זה היה אחד מחכמי תימן הגדולים וכי חי בזמנו של ר"ז, ר"ל
בראשית המאה הרביעית להאלף הששי. ר"ז לא הגדיל את ערך ר"ם בתור
משורר, ובאמת שיריו הם בלתי נעלים ונשגבים, וגם אינם מובנים היטב,
יען הכנים בהם דעות המקובלים וסודותיהם המכוסות באפל וערפל חתולתם.
מר"ם מצאתי בכ"י ברלין הנזכר את השירים האלה :

- (1) אבדה אסבה אלמעבור (ערבי ועברי), צד 71.
 - (2) אשאל לנורא, עונה לעמו בצרה (ערבי ועברי), צד 74.
 - (3) יום אזכרה רעי לבי מאד חשק (ערבי) צד 29.
 - (4) לבי לעלמה אהובה (ערבי) צד 55.
 - (5) לנר ולבשמים נפשי מיחלה (ערבי) צד 10.
 - (6) סלאם אלהה באלהאני (ערבי) צד 65.
 - (7) שמש בגבעון דום (ערבי) צד 33.
 - (8) ששתי בעלמה זכה טהורה (ערבי ועברי) צד 75.
- מכל אלה בררתי את הסי' 4 ואת הסי' 5 והדפסתי אותם בחוברת הזאת,
למען יודעו ע"י דרכי ר"ם בן יוסף זה בשיריו. —

ד. המאמר הרביעי הוא: הקדמת ר' יצחק בן שלמה בן אבי סהולה¹ לפרושו על שה"ש. הוא ר' יצחק, אשר חבר את הספר משל הקדמוני, הנדפס זה פעמים רבות, ואשר כבר הרבו לדבר אודותיו: רי"ל דוקס במה"ע *Isr. Annalen* שנה ראשונה (1839) צד 131; רמ"ש בספרו *Manna* צד 113 וברשימתו הגדולה צד 1150 והלאה; סאלפילד בספרו על הפרושים לס' שה"ש² צד 106 והלאה. רי"צ נולד בשנת 1244, כאשר הוכיח רמ"ש ברשימתו צד 1150 וכן כתבו גם רי"ל דוקס³ וסאלפילד⁴. אולם בשנת מותו של ר"י נחלקו הדעות. הח' וואלף בספרו ח"ג צד 617 כתב, שר"י מת בשנת 1259, ואולם לדעת ר' משה זכותא⁵ (ר"ד גאנו⁶) ור' יוסף בן צדיק⁷ מת בשנת 1268, ואחריהם נמשך החכם די רוסכי⁸. ואולם זה וזה לא יתכן, והאלהים יודע.

את פרושו על שה"ש כתב ר"י בהיותו בן ארבעים שנה, והוא היה אז גר בארץ נכריה, כנראה ברור מהקדמתו. את ההקדמה הזאת הזכירו כבר כותבי הדורות, והח' ניבואיר הדפיס דברים אחדים ממנה ברשימתו לכה"י אשר באוכספורד 343. ואולם בשלמותה לא יצאה עוד לאור בלתי היום⁹. מלבד שני ספריו הנזכרים, כתב רי"צ סהולה גם פרוש לס' איוב, והוא נמצא באוכספורד, כ"י רד"א סימן 221 בתבנית פוליו. —

¹ וואלף בספרו ח"א צד 673 כתב: סגולה, ואחריו נמשך גייגר, מלא חפנים צד 18, ואולם הנכון הוא: סהולה, והוא כנוי ערבי להשם העברי יצחק או שמחה. ראה רמ"ש *Manna* צד 113 בהערה; Catal. Bodl. צד 1150. ² Salfeld, Das Hohelied Salomo, Berlin 1879. ³ *Isr. Annalen* משנת 1839 צד 131. ⁴ בספרו הנזכר צד 106. ⁵ יוחסין, דפוס אמשט. דף ק'. ⁶ צמח דוד דפוס פפד"מ תנ"ב דף מ': ⁷ סדר החכמים וקורות הימים להח' ניבואיר צד 96. ⁸ באוצר המלים ההיסטורי (Hist. Wörterb.) העתקת האמבורגר צד 283, ושם נקרא רי"צ בשם Saholi וזה טעות. ⁹ את ההקדמה העתקתי באוכספורד מתוך כ"י רד"א סי' 221 דף ל"ז ע"ב—ל"ח ע"א.

א.

מכתב ר' יוסף בן תנחום הירושלמי אל ר' דוד בן אברהם בן רמב"ם ידידו¹.
וכתב אלי אלנגיד ר' דויד ש"ץ² ענד סמע(א)ה באתגאהה אלי מצר בעד
גיבתה ענהא פי ענה מדה סנין³:

עתה אקום	יאמר פודה	את ישראל	מצרותם
לשיב מלכות	בית דויד ול-	הושיב בניו	על כסאותם
עוד לאתועים	יהיו רועים	לדחות עמי	ולזרותם
עוד לא ידאב	לבם כי עב-	די דויד הוא	ירעה אותם.

צעיר העברים יוסף בן הרב תנחום הירושלמי יכפול שלומו
שבעתים, ישתחוה ממקומו על אפים, לפני גג"ק יצת"ם⁴, ראש ראשי התעודה,
ונגיד ישראל ויהודה, עמוד התורה, ושמש האורה, הרב הנהדר, הגביר הנאדר,
הנשאר מגודרי הפרץ שריד, ועל עם ד'...⁵, מ"ו ואדונינו דויד, גבירנו
ונסיכנו, ונשיא אלהים בתוכנו, אשר דרך רצון צורו דרך, וקשת המזמה
במלחמת החכמה דרך, וכל איש [תב]ונה מברכתו יבורך, ולהם תושיה לכל
שואל ערך, המלא מחמדים ברי דופי, כליל חכמה ומכלל יופי,

גבר לכל חמדה יקרה אספה	נפשו והיא לנתיב אמת משכלת
ושדי תבונה מימי ילדות עדן	ינקה וגזרה בל תהי נגמלת
עד קוראיו דויד לענותו בעת	שמעו דבריו אמרו קהלת.

עדה מעדי הענוה, לוית חן יקרה ונאוה, וישימה בלבו שכונה ונוה,
וכל משכיל ממנו ילמד ולקנות מדותיו יתעורר, כאשר אמר המשורר⁶:

ענוה עד מאד יקרה ומעלתה מהודרת לבבי בה דבוק תמיד
הכי האות עלי טובה והוד יפיה היותה סות וחלק לגביר דויד.

¹ ראה לעיל צד 7 ² שמרהו צירו.

³ וכתב אל הנגיד ר' דוד ש"ץ בשמעו כי שם פניו מצרימה אחרי אשר היה רחוק ממנה
בענה (שם מקום בתימן? ע' בספר המלים הגיאוגראפי להח' Jacut ח"ג צד 737) כמה שנים.

⁴ ר"ת אשר לא אוכל לבאר אותם. ואולי ר"ל: גאון גדולת קדשו ישמרהו צורו תרומם כלכותו.

⁵ חסרה מלה אחת בכ"י.

⁶ והוא הכותב בעצמו.

ולפני המודיו¹) השרים היקרים, והחכמים הנאדרים, אוספי המהללים, שני המאורות הגדולים, בראשם כגמ'ו²) אברהם איש החמודות, וארן התעודות, הבוחר בהסידות, העידה מהדרה הנור והעדות, רב הפעלים, אשר במהללו אמרו המושלים:

פִּקְרָב תְּבוּנוֹת אִם זָרוּעוֹ יִחְשׁוֹף, יִחְלוֹשׁ בַּחֲרָבוֹת מֵאִמְרֵי כָל עֵנֶק
כִּי הֵם עָלֵי רֹאשׁ כָּל מַתִּי שֶׁכֵּל לְצִיץ יָקָר וְעַל צוּאֵר מַתִּי חֲכָמָה עֵנֶק

ואחיו כגמ'ו שלמה, יתמיד האל שלומו, נצר השררה, וחומר התפארה, אשר נטעי התבונה בלבו נטע, ומפרי עץ הדעת אכל ושבע, ובשכלו אל עץ החיים נגע, וכל אשר ידרשנו ולהתעד³) במתק נאמו יבקשנו, בית אל ימצאנו,

בְּמַלְחֶמֶת מִזְמוֹת מֵאֲוִי וּכְתָרֵי הוֹד וּשְׁבַל טוֹב בְּזוּזִיו⁴)
וְקִנְהָ כָּל בְּנֵי חוֹרִים לְעֵבְדֵי⁵) בְּצוֹף לִקְחוֹ וְחִסְדּוֹ לֹא בְּזוּזִיו

האל ימלא משאלותם, ויאריך בטוב ימותם, ובנעימים שנותם, וישמר מהרה בחברתם, הנשמות הנשמות מחלי פרידתם. ואפשר נספר לפני אדוננו, כי נדודכם החריד רעיונינו, ויעזבנו נסים ממוקש למוקש, ואין דורש ואין מבקש, וכל איש במדבר אולתו תועה, כצאן אשר אין להם רועה, כי נסעת ותעזבנו ללצון, ולא הודעת על מי נששת מעט הצאן, הבריזה⁶) ברוח תבעט, וכבוד הכבודה בעיני הנקלה ימעט, ויצאו האילים המתחבאים מפחד הארי, וינגחו נחשלי הצאן בחרי, וירבו בשתי הערים, השוררים והמורים, אך כמוך לא ישים לבו לאלה הדברים, כי כל משכיל ידע שהמעלה הגדולה היום לשמש, אחרי אשר ערבה אמש⁷). ומעת שם אדוננו מגמתו למצרים הוכו כלם...⁸) ברבים, ויפול המהנה וינוס המולך, ובהבל בא ובחשך ילך, וכמעט נמס לבם בדונג, ויהיה כקנה רצון ברוח סערה יתמוגג, בעת אשר נחלי הששונות שטפו, ורגלי היגונות נדחפו, וצבאות

1) על הוראת המלה הזאת במובן בן כבר השכילו לדבר הח' צונין בספרו על הפיוטים צד 427 והח' ר"ד קויפמאן במה"ע החדשי מאגאצין חלק ט' צד 38.
2) כבוד גדולת קדושת מורנו ורכנו.
3) ולהסער?

4) ע"ד המלה הזאת כתב לי הח' ר"ד קויפמאן ג"י לאמר: „בזוזיו ר"ל הם הבזה והשלל אשר ישלול במלחמתו, כי גם אויביו ישלים אתו עד שיכתירוהו בכל הכתרים וימצא שכל טוב בעיני האנשים עד שיתמכרו לו לעבדים בלי מקנה וקנין בזוזים וככסף, כ"א לקוחים בהוד לקחו ובצוף אמריו המתוקים“.

5) הוא נגד המשקל, ואולי צ"ל לְעֵבְדֵי בַעְבוֹר הַמִּשְׁקָל.

6) לדעת הח' רד"ק הנז' צ"ל: הבריה (יחזקאל ל"ד כ') והטעות נולד ע"י כפל היו"ד בכתיבת ברייה.

7) וכן אמרו המושלים: אין האור נבר אלא מתוך החושך.

8) חסרה מלה אחת בכ"י.

השמות גברו, ופזורי הגילות נחברו, בהגיע הבשורות, המאירות כמאורות, לפקוח עינים עורות, אשר פצחו לפנייהם הגבעות רנה, ותהיה לארץ בהם אחרי בלותה עדנה, וישישו נבכי תהומות, וירקדו צבאות מרוטות, ויובילו לרוחות מנוחות, ולטוהות שובע שמחות, וירפאו הנפשות האנושות, ויהלימו הגופות הנגופות, ד' יתן אומר המבשרות צבא רב, בהגיע הגאון הרב, אור מזרח ומערב, אשר זכרו לכל היך יערב, וחסדו מגדל עז ביום קרב, וצל סלע ביום חורב ושרב, יורש התבונות, ומעין האמונות, וסגלת המלכים והמדינות, למען אשר בשמו במאד צבאות החכמה יצבאו, ודגלי המזמה יתנשאו, והמשוטטים ברחקו לבקש את דבר ד' ולא ימצאו, לא ירעבו ולא יצמאו, כי קול יעביר כמאז במצרים, הוי כל צמא לכו למים, ויפרוש לחם התעודה, לקהלות ישראל ויהודה, וישלח בציות, מעינות נטיות, וישים מגדלי התושיות, בנויים לתלפיות, על כן התבשרו בבאו הקהלות, ונמלאה הארץ תהלות, עד העץ שבה לצורו יתנה, וכפים מקיר יענה, ופלגי יאור יתהללו, ואגמיו יתגדלו, ופורשי מכמורת אחרי אומללו, פניהם בשמחה יצהלו, וקנה וסיף אשר קמלו, לעולם לא יכשלו, כי הגביר פישון מימיו, והפיץ גלי זרמיו, להקביל פני נגיד מִכְנֹנ, ולהדמות לרוחב לבבו ובינו, ולנדבת ימינו, כפי יכולתו ואוננו, לדעתו כי יקרה חכמתו הג[דולה, עד] ⁽¹⁾ ארץ החוילה, וזכו פניני לקחה ואמרותיה, מטורי בדולחה ומרגליו ⁽²⁾, על כן יחוש נחליו, ויתרוצצו גליו, לחנות בגבוליו, ולנשוק מדרך רגליו, ולהתעדן בזהר הדרתו ולהתברך בברכתו, ואף כי הע... ⁽³⁾ נדודו, ונפרדו ששונותם לפירודו, היום עטו מעיל שמחה, ונסו יגון ואנחה, ויתבשרו ברבות כבודם, ותרם על הזמן ידם, ובו... ⁽⁴⁾ אנחנו עבדיו, ומקנת חסדיו, השכורים ביין ⁽⁵⁾ דודיו, כי לנו בשמחה הזאת עשר ידות, והיה רצוננו, ומחשבת רעיונינו, בכל רגע ועונה, להיות ממקבילי הודך ראשונה, ומקוראי שלומם בלבבם, מפיהם ולא מפי בתבם ⁽⁶⁾, אך ברוב עניינו, עצרנו חליינו, מלמלאות מאויינו, והנה פני אדוננו הקבלתי, במנחה מבית נכותו שללתי, ואם נואלתי, ולעשות הסכלתי, כי העליתי נרות סעיפים תמהים ⁽⁷⁾, לפני אוריו הנגוהים, אדוננו חכם כמלאך האלהים, וענותו תעביר על מדותיו וימחול על כבודו, ויתנהג עמי במדת החסידות, וידינני בדין הידידות, והאל ישים מטה עוזך פורח, ושמש כבודך לעולם זורח, ושלומך עודף וסורה, עד בלי ירח אמן. —

⁽¹⁾ כן נ"ל להשלים החסר בכ"י.

⁽²⁾ מרגלותיה? ⁽³⁾ חסר בכ"י והח' ר"ד קויפמאן כתב לי: אולי יש להשלים הכרע הכריעם.

⁽⁴⁾ חסר בכ"י.

⁽⁵⁾ צ"ל: מיין לפי מליצת הכתוב ושכרת ולא מיין (ישעי' נ"א כ"א); ואולם מליצי ספרד סמכו את הפעל שכר אל שם ע"י ב' השמוש, כמו שכ' רי"ה בתוכחתו: ימי האדם צבא: „ביין גוער שכרתי“ —

⁽⁶⁾ לשון חכמו"ל; ראה גטין ע"א.

⁽⁷⁾ במליצה הזאת כבר הישתמש רשב"ג בשירו: שאלוני סעפי התמהים לעבור.

ב.

מחברת מ"ה מספר המוסר לר' זכריה בן סעדיה אלצאהרי ⁽¹⁾.

אמר מרדכי הצידוני. בראותי ימי קלו מני רץ, ויגוני בקרבי הגבול פרץ, ומרי שיחי לחכי נמרץ, אז אמרתי הנה לשלום מר לי מה, ולבי נמס ומעי בקרבי המר ⁽²⁾, בזכרי יום הדין יום חשך רע ומר, הוא יום הקפדה ⁽³⁾, וקרבו ימי השילום ימי הפקודה, ויום השמן והרוזה, בית אבנים יחזה, כל עצמותי אחזו שער וחלחלה, פה ופחד ובהלה, ורעיוני אהזתם רערה, ושנתי ממני נדדה, וכמעט הייתי מאכל לעם לציים, לולא האמנתי לראות בטוב השם בארץ החיים, אז ידעתי כי דורי נסע ונגלה ⁽⁴⁾ מבין אחי, לבית מועד לכל חי, אמנם סרעפי בקרבי יעצוני, וכליותי בלילי יסרוני, כי אין מי שיבא אחרי, לספר בשבחי, וימרח על שחין לבי ויחי, ולא רע וחבר ידאג לקשי יומי, ולא בן מטלא מקומי, על זאת בשרי עלי יכאב, ונפשי עלי תדאב, בן חכם ישמה אב, ולבי יהיל בקרבי, ונשמה לא נותרה בי, ומי יחזק נחשלי, ואימות מות נפלו עלי, וסוף ים הדאגות חבוש לראשי ⁽⁵⁾, וכמעט שכנה דומה נפשי, כל ימותי ועיני כלות, ועל משכבי בלילות, ורעיוני עומדים בין שני הסעפים, נרפים הם נרפים, אם אדברה נגלו אשמי, והחרשתי בלו עצמי ⁽⁶⁾, ואצא חוץ לעיר למצוא לנפשי נחת, מן האש אשר בקרבי מתלקחת, ואשב תחת אחד השיחים, להמציא רפואה לצנים פחים, והנה איש ראיתיו מרחוק, הולך לתומו לבלי חוק, והזמן כפף קומתו, מתהלך במדבר על משענתו, ובידו אגרת, רצופה בדר וסוחרת, במהלכו מביט אליה, הופף בבגדו עליה, מתבונן לכונן מליה, וישב בדרכו עיף ויגע, כאיש אשר לא יודע, ואני בכל ימי אוהב הרע, וארוץ לעמתי לראות עמלו וטרחו, להגיד לאדם מה שיחו. ובהגיעי כמעט ראתה עיני, והנה הוא אבנר בן חלק התימני, ויעמוד לכבודי בלי כח האיש הנאהב, ואחי כאיש אשר מצא כלי זהב, וישקני מנשיקות פיהו, ואני הבקתיהו, אמצתיהו אף עזרתיהו, ואדרוש לשלומו, ואיך שנה זמן

⁽¹⁾ ראה לעיל צד ⁽¹⁾.

⁽²⁾ כ"ה בכ"י, וצ"ל: חמרמר.

⁽³⁾ מלשון: קפדתי כאורג חיי (ישעי' ל"ט י"ב).

⁽⁴⁾ מליצת הכתוב בישעיה ל"ח, י"ב.

⁽⁵⁾ עפ"י מליצת הכתוב ביונה ב' ו'.

⁽⁶⁾ דומה לזה יאמר ר' שם טוב ארדוטיאל בידיו "רבנו ש"ע בראותי בחורותי סר הלם": כי החרשתי בלו עצמי, ואדברה נגלו אשמי" (מהזור קטן כמנהג תלמסאן, ליוורנו תרכ"א, צד ר"ה).

את טעמו, ומאין מוצאו, ואנה מובאו. ויגד לי אדותיו וקורותיו, ונגליו וסודותיו, כי לימים שלח אליו נער צעיר לימים, מבני הרמים, שאלות וקושיות, על יסוד החכמה בנויות, וישב עליהם תשובות מאלופות מרובבות, כעדר הקצובות, ושמו אברהם בן זכריה הלוי, ולא השלכתיו אחרי גוי, לבלתי שלוח אליו אגרת שלומים, מספרת שבחיו העצומים, ביד אורחת ישמעאלים, ובמקום ההוא עתידים יורדים ועולים, ואני מיידל בעת ההיא לבואם, או לראשם ונשיאם ואומר לו בחיך, הראיני צחות לשונך, ורוחב ענייך, במהלל החכם ההוא, ואף כי לא ידעתי, ויראני מתק לשונך, ומקנהו וקנינו, ויאמר לי לשון צה ואם אני איש נכאה, אפס קצהו תראה וכלו לא תראה, וארא העולה במחשבו, והאבן היקרה החצובה ממחצבו, והנה כתוב בו:

כרם היה לידידי בחדרי משכיות לעיוני¹ לבבו, וכר נרחב ירוצון בו כוסי סרעפי כתבו, ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק וגם יקב חצב בו, והשקהו מטורי מעייני תהלותיו, עד הפריחו שריגיו והבשילו אשכלותיו, וייף בגדלו, ועצם במהללו, כי רב חילו, כי אוזן מלין תבחן וחיך אוכל יטעם לו, וישלח אלי תשורה ממתק פרי מגדיו, לפי רוב חסדיו, ואוכל ממנו לפי דרכי, והנה פריו מתוק לחכי, אז ידעתי כי מעץ החיים נוטעו, ומן הגן הקדמון קבעו (?), ואבין פשלו² ההוא מכל סביביו, יסובו עליו רביו², כי המבוקש להוציא ממנו יין המשומר בענביו, אז פורה דרכתי לבדי, והנה כביר מצאה ידי, יין טוב לשותיו, נודע בעמים פעולותיו, משמח אלהים ואנשים, כי הוא קדש קדשים, ואני כמתנצל להקל מעלי ולא להחמיר, כי השארתי שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, יינם לא יצא כל כחו, להגיד לאדם מה שיחו, הוא האדם הבחור צעיר לימים, גבור בתורה כזקן מופלג בא בימים, הבקי בחדרי העיון בספרי הקדש, אשר בטרם יצא מרחם נתקדש, אברהם בן זכריה הלוי, אשר הבינו וחכמו הנותן בינה לשכוי, ירבו כמותו בישראל, עד יבא משיח צדקנו הנקרא שמו עמנואל, אז יבקע כשחר אורינו, ובצפיתנו צפינו אל איש עומד בין ההדסים, ומלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים, והנה העבד הצעיר זכריה בן סעדיה בן יעקב מעיר ריה תפוחיך, ומריח ריח מרקחיך, ומרבה שבהיך, ששאבת ושאלת כענין, ברוב בנין ורוב מנין, ויפה קרית, ויפה שנית, ויאות הקשית, יהי רצון מלפני אלהי השמים, להרבות גדולתך, ולהוסיף על תהלתך, וחכמתך תרבה, ונרך לא יכבה, ושלוש עליך ועל כל הנלוים אליך, ועל בני גילך השבעים תמונתך.

אמר מרדכי הצידוני, בראותי אגרת אבנר ומהללו, בשבח הנזכר ומעללו, כמעט נטיו רגלי, אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי, ובעל דברים הגיע אלי, יסיר מלבי תרועה ושברים, ולא אהיה נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים, ואגיד לאבנר איך לבבי מבעיר, וסבת צאתי מן העיר, ויבכה בכי מר, ואני לבכיו בשרי סמר, ולבי ח[מ]רמר. ויאמר לי ואיך לא אבוש ואכלם,

¹ כ"ה בכ"י ואולי צ"ל: רעיוני.

² ט"פ מליצת הכתוב איוב ט"ז י"ג.

לקונן עליך ועורך בחיים, וחרפתי זאת יגידו באיים, ואומר לו: החרפה הגדולה לאדם השלם בשכבו, אם לא יסופר בין בני עמו הדרו ומושבו, ואיך היה תפארתו בחייו ומצבו, יהיה ככלי אין הפץ בו. בזכרי לזאת בחושי¹), אחזוני בני מררי מחלי [ומושי²], ותהי לחרפות לי, ואם לא תקים יריעותי, לספר בטובותי, מי הוא אשר יעמוד להציל נפשי מיד שאול, ואדעה כי אין זולתך לגאול. אכן אבקש ממעלת כבודך, והדרך והדרך, להיות הקינה המחוברת, על לשון בני מדוברת, יתכבדו בה לעיני בני עמי להחכירום, כל רואיהם יכירום. ויאמר אבנר הנני אספרה כפי צחות לשוני, ואם בשת פני כסתני, ואומר אוי לי, בקינתי מבעי לי³).

הרי תימן אל טל ואל מטר עליכם, מדוע אתם תעיו פניכם, להוציא פרי טובכם, גפן ותאנה ורמון, עם בראש תדהר ולזו וערמון, וכל פרי תנובה, ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה, הלא ידעתם כי שמשנו קדר, וירחנו לא תואר לו ולא הדר, וכוכבינו אספו נגהם, וכל איש על פני אדמתנו נדהם, וכל עצי השדה עלינו עולפה, כי המות הממנו אכלנו בכל פה, עד כי הידים רפות, והרגלים בהרי נשף מתננפות, והעשתונות מטרפות, והאזנים תצילנה עד נחרשו, והעינים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו, והעצמות התקלקלו, והברכים התדלדלו, וחלחלה בכל מתנים, ופיק ברכים, ובכל ראש קרחה, וכל זקן גרועה, וכל כתף מרושה, וארצינו לא נרפאו שבריה כי משה, ושמינו הקדירו מאורותיו, והגידו בעמים על-לותיו, וכל פנים חשך משחור תארו, והזמן דבק ניגונו והרהיק שירו, והלבבות כדונג נמסו, והששונות מבני אדם פסו, ובתי השמחה נשסו, ונאסף כל שמחה וגיל, ומחגורת שק תחת פתיגיל, והשלום רחק, והיגון דחק, ונגשו יגון ואנחה, וערבה כל שמחה, והמספר שוכן על מפרציו, וכל גבר ידיו על חלציו, על אסיפת אבינו, רכבנו ופרשנו, מרדכי הצידוני, על פני חברו אבנר בן חלק התימני, הוא היה גבור בענקים, במלחמת ד' רעיונו ירוצון כברקים, סבב כל גלילות הודו והורמוז ובצרה, להבדיל בין ההומר ובין הצורה, ולכד במחשבתו כל חומה בצורה, ועבר בארצות בבל וחלב ודמשק, ולימודו בדרכו לא פסק, והגיע לגליל העליון עיר צפת וטבריה, וכל ארץ ישראל עד ציון וירושלם הבנויה, וראה חכמיה, וראשי ישיבות, וקברי האבות, לידע דעת כל אחד מהם לא ישובות, ורכב אניות, ועבר בציות, ונפשו מתהלכת בין החיות, להשיב הצדק היושר והתום, ובעד כל אדם יחתום, והגיע למצרים וכוש, בקנינים ורכוש, וחתם בארצו ארץ התימן, כפועל ואומן, וישב בין עם לא אלמן, וריבץ תורה כפי כחו, בכל משכנות מבטחו, והשקה אחרים מיין רקחו, בדברי הקבלה, היתה לו דרך סלולה, ישב שם ימים ושנים, עם חברים מקשיבים דשנים ורעננים, עד יום גלות הארץ למגדלות, בגזרת אשר לו נתבנו עלילות,

¹ בחילוי?

² ר' ש"ט אידוטיאל בודוי הנ"ל (שם ר"ו) יאמר: „לכן אם רב פשעי ומעלי, ראה עניי ועמלי, בני מררי מחלי“.

³ לשון חכמו"ל בברכות ז' ע"ב. „מזמור לדוד קינה לדוד מבעי ליה“.

קרוב לארבעים שנה ישב שם, קבץ כמה מיני חכמות ועיר שם ועיר שם, וכמה חמדת משכיות, מהררי נמרים וממעונות אריות, והעיר פרושי כמה אגדות סתומים, סגורים וחתומים, ולו יד ושם במקרא, הבין כל כבא, והתמיד וכרע על ברכי, והיבר על התורה ספר צדה לדרך, ולו עז ותושיה בשירים המפוארים, על כמה אופנים מסודרים, ובפי כל אדם יעידון יגידון, למען תדעון שדון, וכמה קינים חבר על כל אדם שלם וישר לפי כבודו, כי כביר מצאה ידו, והענק שחבר על כל מלה משותפת, מתוק מצוף ומנופת, ולו ספר המוסר והחכמה, לנער דעת ומזמה, וקבע עתים לתורה, כהשיכה כאורה, נהג כשורה, לא תעבור עליו לילה, חוזרת הלילה, מבלי הגיון לא ינוח, אל אשר יהיה שמה הרוח, ועם כל אלה היראה אומנתו, והענוה מודעתו, והחסידות מצנפתו, והשאיף אחריו ברכה, לרגל המלאכה, בנים עשרה, צועקים עליו מרה, עונים ואומרים או לנו, כי נשבה ממנו, ארון חברית, לא הניה לנו שארית, ישב במנוחות שאננות, ועזב אותנו ליענות, יושב בין ההדסים, ואנחנו באש המסים. הלך למנוחות, ועזב אותנו לאנחות, אהה ואוי ואבוי לנו על פרידתו, מי יאכילנו מפרידתו⁽¹⁾, עליו נהמה כדפים, שחרים ועקבים, נענה קינה אחר קינה, ומספר כתנים ואבל כבנות יענה. ועתה כל יודעיו ספדוהו, יראי ה' הללוהו, כל זרע יעקב כבדוהו, עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו, וקראו למקוננות ותבואינה, ואל החכמות שלחו ותבואנה, ומשלו תנו לו כמפעלו, ואל תתנו דמי לו. באחלי ואולי יערה עלינו, רוח ממרום לנהמנו, כאיש אשר אמו תנהמנו. ונתנחם בעשותכם עמנו חסד, ותקוננו עליו מאשר יסד, וכאשר עשה לכל איש כמעללו, כן יעשה לו. והיה קורא לפני כל איש אברך, כי נפשו בחייו תברך, ויהיה אוהז⁽²⁾ בעקב תהלתכם תפלתכם, ומן השמים תשלם משכורתכם, שתהיה מיתתו כפרה על כל עונותיו, וקורותיו וסבותיו, סליחה על כל חטאתיו. זאת נשיב אל לבנו הישן והנרדם, כי זה כל האדם, ככה מקרה הראשונים, וכן יקרה לאחרונים. לסוף נעלה על דעתנו, כפי קוצר ידיעתנו, להניח רגזנו ועצבון ידינו, כי מי לקחו כי אם יוצרו, ובגן עדן הסתירו, והשכינו בחצרו, ובין הצדיקים נתן לו נחלה, לשם ולתהלה. ולמה יפלו עלינו אימים, וחבלים נפלו לו בנעימים, עין לא ראתה אלהים זולתיך יעשה למחכה לו, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו.

אמר מרדכי הצידוני. אחרי ראותי הפלגת אבנר בקינתו, וכל מעשה תקפו וגבורתו, צהבו פני ואורו עיני, אז אמרתי הגויעה לי תנעם, אמותה הפעם, אחרי ראותי תפארתי בחיי, כפי מאויי. ושבחתי אבנר על מיטב שיחו, מיום צאתו מרחם בגיחו, ד' שלחהו ורוחו, ורמזתי לו: אחרי אשר רעיוניך תבונות לבשו, ומזולתם נתקדשו, וחכמות רמות חדשו, התקוששו וקושו, וידע כי לבעבורו הדבר, ויאמר בחסידותו מה לתבן אל⁽³⁾ הבר, ואומר לו ומי

⁽¹⁾ אדמה, כי גם ר"י הלוי השתמש במליצה הזאת באחד משיריו, ולא אדע באיזה מהם.

⁽²⁾ כ"ה בכ"י, וצ"ל: ותהיה אוהזת.

⁽³⁾ כ"ה בכ"י וצ"ל את הבר (ירמיה כ"ג כ"ה).

כמוך חשוב ויקר וחכם ובעל לשון, ולך יאתה להיות נצור כאישון. ועתה הראיני פעולתך, מה תהיה שארית לאחריתך. ואם אמר הממשל זכר צדיק לברכה, יהללך זר ולא פִּיך⁽¹⁾, אם אין זר מה תעשה, התרצה להיות למשסה, ואם לא אתה בדעתי מתערב, נשכחתי כמת מלב. ויאמר לו שִׁמְעֵתִי מִפִּי מוֹרֵי הַמַּאִיר עֵינֵי שְׁמַע מִבְּעֲלֵי בְרִיתוֹ, אֵין הַבּוֹר מִתְמַלֵּא מִחֻלִּיתוֹ⁽²⁾, ואתה אם תרצה לדבר, וקינה למעני תחבר, וקשת המקנאים תשבר, אזר נא כגבר חלצִיך, וירבו צאצאיך, וגמלני כאשר גמלתיך, אמצתיך אף עזרתיך. ואומר לו אין ערכי כערכך בצחות הלשון, הנצורה כאישון, כי היא מתנה נתונה, לבעלי החכמה והתבונה, ויאמר לי ומי יודע אם מזלי יגבר, ויעלה על רעיוניך סגנון כִּבְר⁽³⁾, ועתה בין בדבר, ורבה צבאיך, וברוך אתה בבואיך. ואבטח על דברתו, ויחזק לי בברכתו, ואען ואומר :

יומם ולילה, אספוד ואלילה, ואכה כפי על כפי, כי החשיכו ככבי נשפי, ואניע ואניד ראש, כי שבעתי לענה ורוש, והטאתי הזמן ידרוש, והשביעני ממרורים, וירדו בם ישרים, ונהרסו אבני קדש, ומגדל עז הודש, ופיזור הזמן ספיריו ולשמיו, והגביר צריו וקמיו, השכה חנות אל אם קפץ באף רחמיו, שלח ידו בשלומיו, והרחיק ממני מנחם משיב נפשי, כבודי מעלי הפשיט ויסר עטרת ראשי, וריח החסידות נמר, ופני הידידות נכמר, וידי הענוה אסורות, ורגלי האהבה נקצרות, ודעות האהוה נבצרות, וכל איש מאחיו פונה עורף, וכל אכזר לא יירף, עד יאכל טרף, ולבבו מחבירו יחרף, וכל פנים קבצו פארוֹר, ובכל כנף היגון צרור, ואפס עזוב ועצור, וכל ברכים, תלכנה מים, וזלעפה אוחות עד לב השמים, על כי אבדה לשון הזהב, וכל לב באשו ילהב, כי רחק הדוד הנאהב, לבקרים חדשים, על גבי חרשו חורשים, נשי בני עמי, האספו על צרה כמבכירה, הסר המצנפת והרם העטרה, היא היתה ותהי, ולמדנה בנותיכם נהי, ויריון ההרים והגבעות, מזרמי הדמעות, גבר הסלף, והששון עבר וחלף, ולא ימצא אחד מני אלף, כי נאסף גזע השועים, נטע שעשועים, אביר הרועים, נזר המשוררים, כתר החברים, אדון התעודה, מבין כל משל ומליצה וחידה, אחריו אלמן ישראל ויהודה, (הוא גאוננו, מורנו ורבנו) אבנר בן חלק התימני, עין הזמן הימיני, (סיני ועוקר הרים, [מאיר] לארץ ולדרים), נתבקש בישיבה עליונה שלמעלה, ועזבנו באישון לילה ואפילה, עברה וזעם וצרה, על שבירת כלי התורה, הכנו הזמן בסנורים, כאיש אחד חברים, בניו ובנותיו, ואין מנחם לאלמנותיו, קול קורא לא פסק, אֵלֵי כבתולה חגורת שק, אהה לבתי התבונות, במעבה האדמה שוכנות, והלשון אשר לכל מליצה ישפר, ילחך העפר, (והגוף אשר לבש שני תולעת, חבקה אותו תולעת, מרגלית היתה בינינו, נלקחה ממנו בעונותינו), מי יאיר לנו אור התורה, ומי ידע להוציא סברא, מי יוציאנו

⁽¹⁾ משלי כ"ז ב'.

⁽²⁾ ברכות נ"ט.

⁽³⁾ כ"ה בכ"ג, ואולי צ"ל: גבר.

מאפלה לאורה, ועשתנותינו כאש בוערה, מי יגלה לנו כל סתום, מי יבין לנו כל חתום, ומי יפרק¹) לנו כל קושיא, נשארנו ערום ועריה, מי יישב לנו מוסדות הפסוקים, ויריעות המקרא מי יקים, מי ישיב תשובה לכל שואל, מי יהיה לנו גואל, אהה לכל שומע כי נאסף אבנר וידע רעיונו, תצלינה שתי אזניו, ונפשו תקרא ממעמקים, וכל שדים צומקים, מדברים העתיקים, נפזרו בגיאות ובאפיקים, בגויעתו, יצאו שרפי קדש לעומתו, והוא כחתן יוצא מחופתו. בזו ושדדו ממנו איש חמורות, אשר לו בתבונות עשר ידות, וידי העט במעללו כבדות. אוי לנו על שברנו, נחלה מכתנו, מי ירפא מבאובנו, יגענו ולא הונח לנו. אכן נשיב אל לבנו, כי זאת העצה יעוצה על כל החיים, באורים²) ובאיים, ואין לנו להתנחם מאבלנו, ומעצבון ידנו, כי אם בידיעתנו, שהוא שוכן בנוה שלום ובמשכנות מבטחים, יפריא בין אחים, שוקטים ונחים, ידברו ויגידו בכל פלך ובאיים, נפשו צרורה בצרור החיים. ויודע כל מאמין, כי הוא עומד לגורלו לקץ הימין. וידע בשיחנו הער והישן והנרדם, כי זה כל האדם. (כאנשים כנשים, כאביון כמלך, כעשיר כחלך, כיקר כנבזה, כשמן כרוזה, כמות זה כן מות זה), אמנם החתום בספרי נאמני, אשרי איש ירא את ד'³). אמר הכותב, כשמוע אבנר צמחו בפניו גדודי השמחה, והתאנח מלבו אנחה, ויאמר אשרי יולדתו ואשרי אבותיו, שימות וישאיר אחריו מקים יריעותיו, על זה היה דוה לבי, ונשמה לא נותרה בי. ואומר לו אדוני ירמו קרנותיך כקרני ראם, זרוק חוטרא לאוירה על עיקריה קאים⁴), הלא תזכור לנו ימי הנעורים, כי היו כל ימותינו פורים, ושריך סוררים, הולכים אחרי שרירות לבנו, עד אשר גלינו מארצנו, ונתרחקנו מעל אדמתנו, אז ידענו מה שאבדנו, והשיבונו הדעה על כנה, וחזרה עטרה לישנה, ועתה אתה מן היושבים ראשונה, במלכות הדעת והתבונה, ומי יודע אולי יחנן ד' שארית יעקב, ועץ נטעינו לא ירקוב ורקוב, ומריח מים יפריח, והדודאים יתנו ריח, וכל אחד מהם יריע אף יצריח, על אויביו יתגבר, אם שלמים וכן רבים וכן נגזו ועבר. ויתנחם אבנר בדברתי, וסרעפיו ידמו למו עצתי, ונהי כל ימותינו מחכים, ודמעותינו על לחיינו מפכים, למי'עו'ט צידתנו, ליום נסיעתנו. ונהיה קובעים עתים לתורה, להוביל שי למורא, כי אין זולתה להביא תשורה, ואומר לו אולי בפיד מענה לגמול בו חסדים, לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים, וירם קולו, וישא משלו, ויען ויאמר:

סָגַלְתָּ כָּל מַתִּי מִשְׁרָה וְחִבְרָה
וּמִצָּוָתוֹ תִּהְיֶה בִּלְבָב שְׁמוֹרָה
לְהַתְהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ הַיִּשְׁרָה
וּלִב מִרְפָּא וְהַנֶּפֶשׁ בְּרוּרָה

...⁵) בְּנִי חֲכָמָה בְּנִי אִישׁ
דְּעוּ הָאֵל בְּרָאָנוּ לְעַבְדּוֹ
וּמִשְׁפָּטָיו וְתוֹרוֹתָיו וְחֻקָּיו
בְּעוֹד לָנוּ אֲמַת⁶) חַיִּי בִּשְׂרִים

¹) בכ"י ירפק. ²) ישעיה כ"ד ט"ו. ³) תהלים קי"ב א'.

⁴) משל חז"ל במד' תנחומא פ' בלק.

⁵) מלה אחת חסרה בכ"י.

⁶) כן הוא מנוקד בכ"י.

והם לנו כמגדל עז בשם אל
בטרם נרדה פתאום שאולה
לכל אדם הלא יבא בחשבון
ואם יעלה בַחֲשׁוֹנוֹ¹ אבנים
יבילוהו לגן עדן מהרה
וצדקו יהלוך תמיד לפניו
ואם ימצא בַחֲשׁוֹנוֹ אשמים
יבילוהו לפח מוקש כמו אש
כמו כסף בסיג לצרוף לזקק
ובדין יעמוד אחלי ואולי
ואם לא ימצא יִשְׁכּוֹן בדומה
והוא ימות בתבערה ומסה
בני אל חי וכל מאזין לקולי
ימותינו גבולם עד לשבעים
ואם כן הוא נסקל המסלה
וְהַהֲגִיזוֹ² בעתותיו לשמרה
והיראה תהא אוצר לכלם
ועקב לענוה היא נתונה³
ומה יקר אנוש הולך לתומו
ואם יעשו פרי נטעי דְּבָרִי
בגיל אשמה ואודה ואהלל
לאל עליון אלהי הצבאות
והוא חומל יכפר מַעֲלָלֵי

והם לנו אֶמֶת חומה בצורה
וְנִשְׁבֹּן בית אבנים לקבורה
ועיר שיחון לקלה וחמורה
כאבני פז וכל אבן יקרה
לה פתו ועל ראשו עטרה
כבוד האל יחופף לו לעזרה
וחטאות וכל מדה חסרה
תאכלהו באף זעם ועברה
ויבחן כזהב במדורה
במליץ טוב לְהַלִּיץ לו לכפרה
והתגלח בתער השכירה
ודיראון לכל חומר וצורה
אֶמֶת דְּרָשׁוּ תהי לכם לסתרה
וּפָלֵא יֵעָלוּ לְשֹׁנֵי גבורה
נתיב יושר והיא דרך הצרה
ביום וליל להבין כל סְפָרָא
מעולה היא לכל חסיד מסורה
נעימות הן בכל מדה גמורה
בהוד יצא וּמְאוּפָל לאורה
שָׁבַח אשיר ואתבשר בשוֹרָה
הכי נמצא במהללי תשורה
שהוא גדול והוא גבור ונורא
אקוה לחזות פניו בטהרה

אמר המגיד, כשמעי דברי אבנר אחותיו ולא ארפנו, ויעלו לבי ומ[שירי
אהוד]נו⁴ ואמרתי לו עמך לא נצטרך להרב וחנית, אתה חותם תכנית,
יברכך אדיר ונורא, כי עמך מקור חיים באורך נראה אורה

¹ (כ"ה מנוקד בכ"י).

² (כן הוא מנוקד בכ"י).

³ דרשת חז"ל בשה"ש רבה פרשה א' על הפסוק עקב ענוה וראת ד'.

⁴ (כן יש להשלים החסר).

ג.

שני שירים לר' סעדיה בן יוסף המאוחר⁽¹⁾.

I.

יְעוֹף בְּרַב חֲבָה,	לְבִי לְעֵלְמָה אֲהוּבָה
תִּצַּא וְגַם שָׁבָה,	יְדָמָה לְיוֹנָת אֲרוּבָה
אֲסִיר לְמַכְאוּבָה,	לְבִי יֵאוּה לְקֶרֶבָה
כִּי הִיא אֲמַת טוֹבָה,	אֵל מוֹל נוֹתָה בִּאֲהָבָה

לִכְן אֵיחָל לְצוּרִי
יֵאִיר לְאוֹפֵל מְאוּרִי
יִבְנֶה לְהִיכָל דְּבִירִי

אֲנִיל בְּרִנָּה וְאֲהָבָה אֲרַחֵק לְכָל עֲצָבָה.

אֲרַחֵץ וְאֲטַהֵר,	*סוּד זֶה רְצוֹנִי לְבָאֵר
אֲקִרָא לֹאל יֵאֵר,	אֲסִיר צְפוֹנִי אֲמַהֵר
צָפוֹן וּמִסְתַּתֵּר,	פָּנָיו לְעַבְדּוֹ יִבְאֵר
יוֹסִיף לְהַתְּפַאֵר,	וּשְׁמוֹ בְּכָל יוֹם אֲפַאֵר

צַדִּיק בְּמַעֲלָה שְׁנִיָּה

הַהוּד שְׁלִישִׁיָּה

נִצַּח בְּיָמֵינוּ מְנוּיָה

צוּרִי פִּדְנִי בִּאֲהָבָה מִיד בְּנֵי עֲלוּתָה.⁽²⁾

תִּרְדָּם בְּתוֹךְ שְׁנָה,	*עוֹרָה לְבָבִי וְאֵל נָא
תִּמְצֵא לָךְ מְנָה,	חֶפֶשׁ בְּמִקְרָא וּמִשְׁנָה
רִנֵּעַ וְכָל עוֹנָה,	מִלֵּא חֶדְרְךָ שְׁשׁוֹנָה
לְכָל צַד וְכָל פְּנָה,	וְגַעַר שְׂמָאֵל וְסַטְנָה

תִּזְכֶּה לְקוֹ הַמְּנוֹרָה

נֶפֶשׁ אֲדוֹנִי צְרוּרָה

⁽³⁾ יַעֲקֹב וּמֹשֶׁה שְׁמוֹרָה

תִּהְיֶה בְּחוֹתָם כְּתוּבָה תִּזְכֶּה לְעוֹלָם בָּא.

⁽¹⁾ ראה לעיל במבוא צד 12.

⁽²⁾ הושע י' ט'.

⁽³⁾ על הגליון: בה, ואולם הוא נגד המשקל.

*דְּבָרֵי לְשׁוֹנִי שָׁמַע לִי
אִם יֵשׁ לְךָ בֵּין לְקוֹלִי
תִּבְיֵן לַחֲדוּת מִשְׁלִי
תִּמְשׁוֹךְ לַאֲהֶלֶךְ לְמוֹלִי
דוּדִי וְהֶאֱזֵן לִי
תִּשְׁמַע לְמַלּוּלִי
תִּשָּׁב לְךָ אֲצִלִּי
וְשָׁמַע לְמַהֲלִלִי

דוּדִי שָׁאֵל לְךָ גְּבוּרָה
דֶּרֶךְ שֶׁמֶאֱלֵהִיא סְדוּרָה
חֶסֶד לְךָ דוּד יֶאֱרֶה

תִּרְחִיק לִיגוֹן וְעִצְבָּה
וְשִׂמְחָה בְּכָל טוֹבָה

*יָדִיד בַּחֲיִיךְ שָׁמַע נָא
אִם אַתְּ מִפְּעֻנָּח צְפוּנָה
דּוֹרֵשׁ בְּזוֹהָר וּמִשְׁנָה
תִּמְצֵא לְשִׁירֵי רִנָּה
שִׁירֵי בַּהֲגִיזָנָה
תִּשְׁמַע וְתִבְיֵנָה
תִּזְכֶּה לְצִיּוֹנָה
תַּחֲנֶנָּה וְתִשְׁכּוֹנָה

בִּינָה שְׁמִינִית קְבוּעָה
חֲכָמָה בִּימִין תְּקוּעָה
לְעֵד בְּבִתְרָה שְׁפוּעָה

אֵין סוֹף וְאֵין עוֹד לְקֶרְבָּה
לְדִרוֹשׁ בְּסוּד נַחֲבָא.

*הַקֵּל יְלוּד רַב יְהוֹסֵף
צוּרֵי יַחֲנוּ וַיִּכְסּוּף
יוֹם זֶה תַּחֲלָה וְגַם סוֹף
וְנִדּוּד לְעֵמֶךְ תִּאֲסָף
לְאַלְיָהוּ כּוֹסֵף
יִזְכּוּר זְכוּת יוֹסֵף
לְפָדוֹת בְּנֵי יוֹסֵף
גַּם אוֹיְבָיו שִׁפָּף

וְנַעֲשֶׂה לְמַעַן כְּבוֹדֶךָ
וּבְדִיל הַדֶּרֶךְ וְהוֹדֶךָ
תִּגְאָל לְזֶרַע יִדִּידֶךָ

הַשִּׁיר לְעֵדָה עֲזוּבָה
נַעֲרֵץ בְּסוּד רַבָּה.

II.

לְהַבְדִּילָהּ.

לְנֶר וְלִבְשֵׁי נַפְשִׁי מִיַּחֲלָה

אִם תִּתְּנוּ לִי כּוֹס יַיִן לְהַבְדִּילָהּ

*סוּלוֹ דְּרָכִים לִי, פָּנּוּ לְנִבּוּכָה,

פִּתְחוּ שַׁעֲרִים לִי כָּל מַלְאָכֵי מַעְלָה

*עֵינֵי אֲנִי אִשָּׂא אֶל אֵל בִּלְבַּב כּוֹסֵף

מִמְצִיא צִרְכֵּי לִי בַיּוֹם וּבַלַּיְלָהּ,

*די מחסור תן לי מאוצרות טובך
כי לחסדיך אין קץ ואין תכלה
*יתחדשה¹) גילי, טרפי וטובתי,
תסיר יגונותי מכאב ומאפלה
*הנה ימי מעשה מתחדשים תמיד
יתחדשה¹) בהם שלום וטוב סלה.

¹) כ"ה בכ"י ואולי צ"ל: יתחדשו.

ד.

הקדמת ר' יצחק ב"ר שלמה בן אבי סהולה לפירושו על ס' שיר השירים¹.

דרשו ספר	אשכל כפר	אמרי שפר	שכל מעמו
מעניו צדק ²	מהון עתקו	מימיו מתקו	ערב לחמו
כלי יושר	דעת פשר	כי כל עשר	ראה גלמו
חכם בכל	מלך יכול	מופת על כל	שיריו שמו
מחמד עינו	וכלי זיינו	אוצר יינו	מיטב כרמו
לבו ירון	הכשר יתרון	הוא זכרון	היום לשמו
שיר השירים	מבחר שרים	הגבורים	של שלמה.

ברוך אלהינו שבראנו לכבודו, והאציל עלינו מהודו, ומן האין אל יש הוציאנו, ועד הלום הביאנו, ויפה באפנו נשמת רוח חיים נקיה, רבת עלילות, היא החיה, אשר לנו לב לדעת, בכל חכמה ובדעת, ועל כן היא ראויה לרוממו, לשרתו ולברך בשמי, כענין שני ברכי נפשי את ד' ואל תשכחי כל גמוליו³, ואומר ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה⁴.

אמר ר' יצחק ב"ר שלמה הנקרא בן אבי סהולה בצל שדי יתלונן. זכרתי ימים מקדם בימי הבלי, בסוד אלוה עלי אהלי, בהיותי מתהלך מחיל אל חיל, ושומר מה מליל, בהתאבקי בעפר רגלי הסידים, ושותה בצמא דברי חכמים ויחידים, והיתה מלאכתי חשובה, בנחת ובשובה, ואקה לנפשי עצה, והגה מפי יצא, להבין משל ומליצה, והיא כפרחת עלתה נצה, ועד שלא הבשילו אשכולותיה ענבים, ולבי וכחתי רעבים, הניאני הזמן בבגדו, ויט עלי ידו, ויאסוף אותי אל משמרת, וישאני אל ארץ אחרת, ואשכון ערים נכחדות, אל הנדוד מועדות, וארא והנה יושבי הארץ שפלי לב ונדכאים, עוברי בעמק הבכא יראים, רעבים גם צמאים, לא רעב ללחם ולא צמא למים, כי אם לשמוע דברי חכמה, ויתקבצו אלי מהם חברים, שנים שלשה גרגרים, ויאמרו שמלה לך קצין תהיה, אשר בצלו נחיה, ואשא ביום ההוא לאמר אין דעתי צלולה, וברוב נדודי לבתי אמלה, ובביתי אין לחם ואין שמלה, למה תשימוני קצין עם, אשר הדעת לנפשו ינעם? ויאמרו לי נספרה אל חק

¹ ראה מבוא צד 15.

² בכ"י צדק.

³ תהלים ק"ג, ב', א' נחמיה ט' ה'.

שמענו שמעך מרחוק, אשר מלאכתך היתה השיר והמליצה, אשר קרבת הידידים הפצה, מים עמוקים עצה, וכבר אמר חכם מהקדמונים, אשר על אופני המוסר חונים, כי מלאכת השיר סולם החכמות, והמעלות הרמות, כי היא א' מעלה את הנפש בקולו, ומחדד השכל במהללו, ומעורר העצה² הנכונה, בדעת ותבונה³). ואומר והנה מליצתי אשר למאמרי מועדת, הלא היא בנדודי שקטה ונכחדת, כי עמדה מלדת, ושירי ומליצי מעדו מאד, עמדו ולא ענו עור. ויאמרו והנה החכם שלמה זקנך, הלא הוא אביך קניך, אשר לכאכלנו זמן לחם אבירים, וישאב לנו ממעיני הישועה בספל אדירים, און והקר ותקן להורותינו שיר השירים, ואתה קהנו ועינך שים עליו, וחפש מכלוליו, יען לקח מוסדות התורה, והחיים והשלום ויתנם לו מורא, ועתה חזק ועשה, ותחת כנפיו תחסה. ויהי כאשר האליצוני, ומתרדמת⁴ שנתי הקיצוני, התבוננתי בפירושים אשר הגיעו לידי, ואמתיק עמהם סודי, ואראה והנם הלוקים, ואם להתכוין אל המשל כלם דבקים, מהם מי שפירש אותו בדקדוק מלותיו ונעם מליצותיו, וחשק האהבה הכלולה, כי יבעל בחור בתולה, והניח משל סגור מכל סביביו, היין המשומר בענביו. מהם מי שפירש אותו בין הגוף והנשמה, אשר⁵ אותו חכמה, המעוררת אל הדרך הישרה, להיות לו מגן ועזרה, וזכר האריך לדבר, הוסיף וגרע ודרש וחבר, מהם מי שפירש אותו על דרך המדרש, והסתום אסף ודרש, ובכל אשר לעשות הפליא, כאלו הריק מכלי אל כלי. מהם מי שפירש אותו על דרך עיון הפילוסופים, ומכללם החכם הידוע מר ורבי יוסף ק' עקנין זצ"ל⁶ אשר הכריח הפסוקים לכונתו, בצע אמרתו, באמרו כי כלו דמיונים, ביציאת השכלים מן הכח אל הפועל, ישובו לו על. ודמיון הדוד הוא השכל הפועל בחכמה, והחשוקה היא הנפש השלמה, והגדיל גוף הספר במאמרו, ונכרים באו שעריו, עד אשר הקורא בו בלשונו רכל, נלאתי כלכל לא אוכל. ואם זה היתה כונת החכם שלמה בשירו, מה הועיל שבהו וזמירו? יתר מזה למד ראש הפילוסופים בקצר ענין, ובנה עליו בנין. על כן יאמר באזני, בספר מלחמות ד', אין זה כונת השיר ותפארתו, אשר היתה באמנה אתו.

ואני כאשר עיינתי בדברי הפירושים, ומחלקות המדרשים, אמרתי אל היושבים לפני, הנה נא אדוני, הואילו פני באהבתי וחשקי, ואענה אף אני חלקי, ואדבר בפתרון השיר כפי יכולתי, את אשר ימצא אתי. ואתם אל תאשימוני אם לא אוכל להגיע עד תכונתו, כי כאיש גבורתו. אך אמנה אני יודע כי הרב המעוז, כבוד ועוז, חכם לבב ואמין כח, נאדרי בכח, שלומי

¹ כן הוא בכ"י וכונתו על מלאכת השיר; ואילו צ"ל הוא, וכונתו על השיר בעצמו

² בכ"י: העצם.

³ אולי כונתו למ"ש ר' ידעי' הפניני בס' הפרדס, שער במליצה ושיר: „השיר היא המסלה העולה אל המשרה, וקנין מדות הטובות, וחברת הנכבדים וקרבת המלכות, והמוסר וההנהגה אחוים בכנפיו...“

⁴ בכ"י ומתרדת.

⁵ בכ"י: אשה. ⁶ ראה Salfeld, Das Hohelied Salomo's צד 81* והלאה; תולדות ר"י עקנין מהח' ר"א גייבואיר במה"ע החדשי לגרעין חלק י"ט צד 248 והלאה.

אמוני ישראל, למטה שמעון שלומיאל, אלופנו ומורנו, עטרת ראשנו ותפארתנו, הודנו והדרנו, נסיכנו ומהללנו, קרוב לנו האיש מגואלינו, החכם המקובל בסתרי התורה, כבוד ומורא, ר' משה בר שלמה⁽¹⁾, יהי אלהיו עמו, והוא בברגש רב ודין, בר אבהן ובר אריאן, חבר בו ספר חמודות, ידובר בו נכבדות, ואם בלשונו האריך, הכל היה צריך, ונגדו עמדו הלבבות, ונלאו המחשבות, כי לא הניח מקרא ומדרש, אשר לא פירש, ואף אם בעונותי לא זכיתי לאור הלל, להסתופף בצלו, כי שמשו הנערב, לא הופיע בארץ הזאת ולא קרב, אבל זכור אני כי בימי נעורי טעמתי מעט מדבשו, בהיותי עם הרב בבית מדרשו, ושמעתי ממנו נעם אמרים, ומפיו יקרא אלי את כל הדברים, ואני יודע שאם אזכה בפירוש זה לשום תועלת, שהיא מהכמת מעלת החבור ההוא נבדלת, כי רבה דעת האדם הגדול והודו, ואני כמציל מידו, כי ממנו למדתי, ולפניו עמדתי. והנני מתכוין אל הקצור בפתרון הפסוקים, למען הקל על הקורא בו לפרקים, פן יתנני בהאריכי לבזה ומשסה, ואהיה עליו למשא. ואולי יוכלו חברי לקראו בשני ימים טובים נבחרים, של מצות ומרורים, כי הוא זמנו הראוי לו, מנת כוסו וחבלו⁽²⁾. והנני מתחנן ומבקש רחמים, לפני רבותי התמימים, שתביטו אלי בעין אהבה, וברוח נדיבה, ועל כל פשעי אהבתכם תכסה, ועל שגיאותי חסדכם יתנשא, כי איך אתפאר במה שאין בי, ואטמון עוני בחבי, כי ידעתי שאני תינוק בן יומא מתבוסס בדמו, ואם שנותי קרבו אל הארבעים, הבל המה מעשה תעתועים, כי לא השיגו אל ימי הי אבותי השלמים, ואל מעלת החכמים, ולא למדתי חכמה ודעת, ונפשי יודעת, בהיותי מטלטל וגולה, רש ונקלה, ולא מצאתי בארץ נדודי מורה ומפרש, אבד מנוס ממני ואין דורש. ומדעתי שיבקש ממני עלבונה של תורה, שתי ללבי מורא, ואכתוב לכם שורותיים להליץ בעדי, ואשים במרומים שהדי, להיותכם עידי נאמני, לזכרון לפני ד', כענין שנא' אז נדברו יראי ד' איש אל רעהו ויקשב ד' וישמע ויכתב (ב)ספר זכרון לפניו ליראין ד' ולחושבי שמו⁽³⁾. ומהאלהים אשאל העזר להורני הדרך הישרה, ונתיבות הדעת והסברה, כענין שנ' והולכתי עורים בדרך לא ידעו ובנתיבות לא ידעו אדריכם וכו'⁽⁴⁾ הורני ד' דרך חקיך ואצרנה עקב⁽⁵⁾.

אנוש שלח תשורת חן כלולה
שמו יצחק אשר השקו להלך
והנו אל שלמה בן זקונים

לרבותיו דמות מנחה כלולה
נתיב יושר וארח דת סלולה
ושם ושאר ונין ואבי"ם סהולה.

⁽¹⁾ ראה Salfeld שם צד 107 הערה 3 ובספרים המובאים שם.

⁽²⁾ המנהג בכל תפוצות ישראל, לקרא בחג המצות כגלת שיר השירים.

⁽³⁾ מלאכי ג' ט"ז.

⁽⁴⁾ ישעיה מ"ב, י"ז.

⁽⁵⁾ תהלים קי"ט, ל"ג.

⁽⁶⁾ כ"ה בכ"י ואולי צ"ל: לא בי.

